

Kazimierz Cywiński

MECHANIZM PRZEBICIA IZOLACJI POLIMEROWEJ
W WARUNKACH DYNAMIKI ROZWOJU DEFECTÓW
DYSKOPODOBNYCH

1. Wstęp

Wiele publikacji opisujących mechanizmy destrukcji izolacji wysokonapięciowej opartej na polimerach ostatnio eksponuje mechaniczne naprężenia jako czynnik istotny. Zajęto się też tym problemem w ujęciu potrzeb izolacji kriogenicznej [1] .

Brak jest jednak prac, które mechano-elektryczne przebicia ujmą opisem molekularnym.

Ponizej autor podejmuje rozważania o roli defektów generowanych mechanicznie w warunkach naprężeń zmieniających się w czasie.

Do rozważań fizykalnych przyjęto model próbki izolacyjnej z tzw. koncentratorem naprężeń. Dla uproszczenia rozważań głównie omawia się rolę strumienia elektronów pierwotnych ϕ_{ei} w procesie przebicia.

Elektrony te strefy wyładowań niezupełnych bombardują powierzchnię krzywizny koncentratora naprężeń, którym jest ostra nacięta makrorysa [2] .

Wytworzenie naprężeń zmieniających się dynamicznie jakby aktywizuje defekty w procesie emisji wtórnej elektronowej pod czokiem makrorysy.

Rozważono i zbadano wybrane przypadki zmiennych naprężeń rozciągających σ_r . Jeden to harmonicznie zmieniające się w czasie z częstotliwością ω , drugi zaś - to strome przykładowie σ_r , ustalone za czokiem, które opisuje się funkcją $\frac{d\sigma_r}{dt}$.

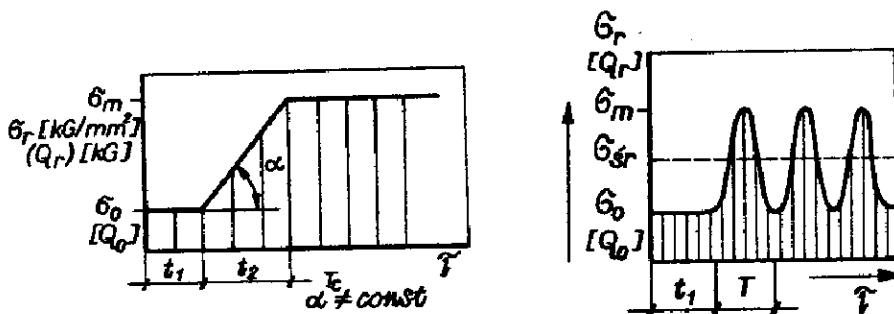
---

dr inż. Kazimierz Cywiński - Instytut Elektrotechniki Politechniki Białostockiej.

Korzystając z osiągnięć fizyki molekularnej w dziedzinie rozpoznania mechanicznej destrukcji struktur łańcuchowych i wykonując wiele serii pomiarów laboratoryjnych autor dokonuje próby pogłębienia opisu procesu mechano-elektrycznej destrukcji izolacji. Rozważania głównie dotyczą polimerów liniowych.

2. Dynamika zmian naprężeń mechanicznych

Potrzeby projektowe nakazywałyby rozpoznanie wielu typów zmian naprężeń σ_r i ich roli w przyspieszaniu destrukcji izolacji wysokonapięciowej. W próbach i rozważaniach skupiono się na dwóch charakterystycznych przypadkach. Wykazano to na rysunku 1.

Rys. 1. Przykładowe dynamiki naprężeń σ_r /lub sił Q_r / :
a - dynamiczny wzrost Q_m - czoło T_c , b - zmiana charac-
niczna z okresem T

Przypadek a/ pozwala zbadać zachowanie się polimeru w warunkach udarowego przyłożenia siły Q_r , zaś b/ odtwarza często występujące w konstrukcjach procesy zmęczeniowe przy jednoczesnym atakowaniu polimeru wyładowaniami niezupełnymi z fazy gazowej.

Prowadzone badania w tym zakresie, którym stawia się zadania inżynierskie [1], te problemy jakby omijają. Ukazane tutaj rozważania wskazują, że nieodłącznym w każdym badaniach mechano-elektrycznych zjawisk jest rozpoznawanie udziału nawet chwilowo panujących efektów dynamicznych. Oprócz poziomu naprężeń σ_r jest też ważna zmiana ich w czasie, czyli $\frac{d\sigma_r}{dt}$

Autor pracy [2] zajmował się defektami dyskopodobnymi.

Postęp w dziedzinie badań strukturalnych nad polimerami umożliwia głębsze rozpoznanie natury tych defektów i ich obrazu w czasie. Na ten obszar ma wpływ istotny dynamika zjawisk destrukcyjnych o naturze mechanicznej.

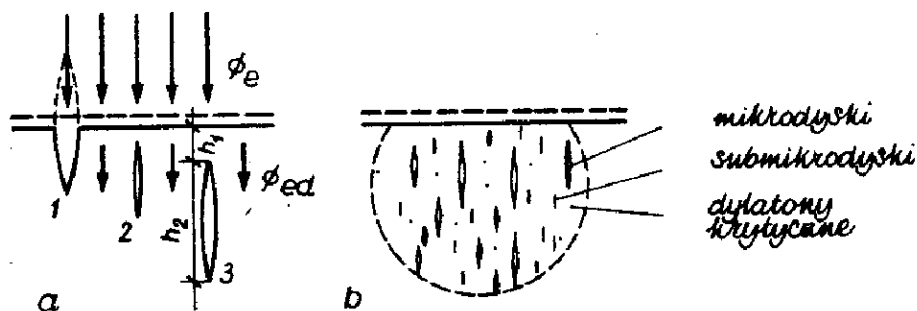
3. Mechano-elektryczna destrukcja polimerów

Uproszczony opis mechano-elektrycznego przebicia folii i grubszych warstw polimerowych zawiera praca [2]. Uwypuklona jest tam rola defektów dyskopodobnych. Współczesne prace z dziedziny fizyki polimerów wskazują, że dyskopodobne defekty są tylko jednymi z wielu defektów. W strefie przepięzonych łańcuchów następuje zaburzenie stabilnych drgań atomów i cząstek [3]. Następują przesunięcia atomów, a w ślad za tym spektra drgań przesuwają się w stronę niskich częstotliwości. Potwierdza ją to komputerowe obliczenia dla łańcuchów wyidealizowanych, lokalnie przepięzonych. W otoczeniu ogniwa przepięzonego rozkład poziomów energetycznych atomów i cząstek wyraźnie się zmienia. Następstwem tego może być obniżanie bariery energetycznej do przechodzenia elektronów w pasmo przewodnictwa. Mają za tym przemawiać tzw. egzoelektrony, generowane w procesie naprężeń polimerów.

Wydaje się, że zmienne naprężenie σ /rys. 1a i b/ mogą być traktowane jako proces powolny w stosunku do przesunięć molekularnych. W miarę przemieszczenia drgających ogniw łańcuchów przepięzonych następuje kolektywne przesuwanie wielu elektronów do strefy walencyjnej. Można przypuszczać, że te efekty lokalizują się głównie na czole dyskopodobnych defektów. Wiemy, że w łańcuchach polimeru liniowego wiązania wzdłuż łańcucha są silne, a "poprzeczne" jako słabe. Dużej gęstości defektów dyskopodobnych spodziewać się można na pograniczu fazy amorficznej i krystalicznej. Te uszkodzenia w sensie termodynamicznym można porównywać do nagłych fazowych przejść cząstek wolnych od naprężeń [4].

Przepięzone ogniwa struktury z następstwami w postaci zaburzeń drgań próbuje się określać jako element struktury - dylaton. Wydaje się, że dylatony oddziałują na zaburzenia drgań w ogniwach sąsiednich i na procesy generacji defektów w sąsiedztwie. Na tak defektowaną strukturę działają pierwotne i wtórne elektrody ϕ_{ed} z przestrzeni wyładowań nie-

zupełnych - rysunek 2. Działanie jonów celowo się pomija w tych procesach.

Rys.2. Oddziaływanie strumienia elektronów ϕ_e na ogniska defektów :
a - rodzaje dysków, b - ognisko defektów

Elektrony ϕ_e wzbogacają strumień ϕ_{ed} , szczególnie w przestrzeni ognisk defektów /rys. 2b/. Badania wykazują [5], że podczas bombardowania cienkich warstw fazy stałej /np. B_e itp./ strumieniem elektronów z próżni /przy $E_p = 1 - 100$ eV/ elektrony powtórnie wychodzą z warstwy bombardowanej, z głębokości nawet do 30 monosłojów atomowych [5]. Te elektrony zubożają strumień ϕ_{ed} , a więc opóźniają proces przebiecia struktury naprężonej. Wydaje się, szczególnie gdy elektrony podają na defekty typu "2" z rys. 2a, że prawdopodobieństwo ich wyjścia powrotnego jest małe. Te defekty więc niejako wzbogacają strumień ϕ_{ed} , a najbardziej dokonują tego ogniska z rys. 2b. Defekty te i inne natomiast po przedyfundowaniu do nich cząstek fazy gazowej będą mniej aktywne. Z pracy [5] wynika, że przy energii elektronów E_p rzędu 1 eV im niższa jest ta E_p , tym więcej elektronów powrotnie wychodzi ze struktury. Wydaje się, że elektrony, nawet te o niskiej E_p ze strefy dysku, powrotnie nie wychodzą. Dyskopodobne defekty są rozłożone w strukturze realnego polimeru bardzo nieregularnie. Spodziewać się więc można przeto wielu nieregularności na przebiegach charakterystyk $\tilde{v}_e = f(\sigma_r)$,

$$\tilde{v}_e = f\left(\frac{d\sigma}{dt}\right), \quad \tilde{v}_e = f(U) \quad \text{przy } \sigma = \text{const lub } \sigma \neq \text{const itp.}$$

/rys. 1a i b/.

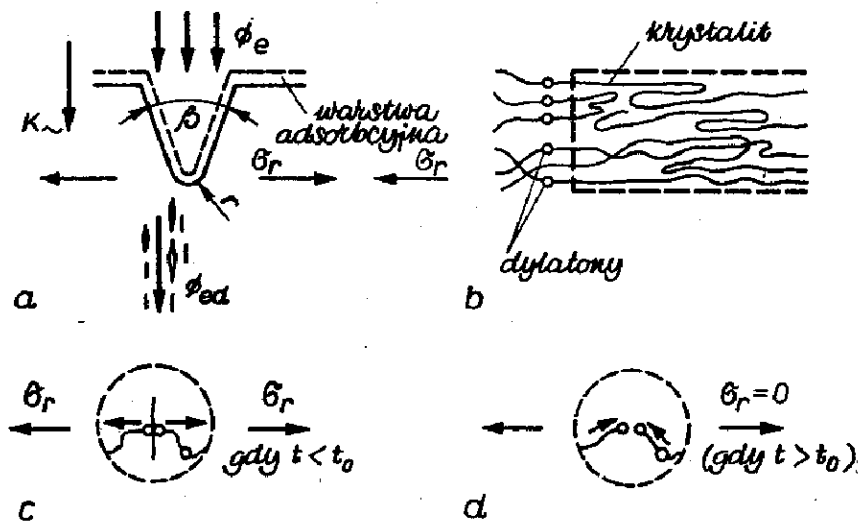
Możliwe jest nawet, że tak przepięte struktury przy małej gęstości

defektów $N/1/cm^3$ / będą miały τ_e wyższe niż wolne od wytworzonych defektów / $\sigma_r = 0$ /. Takie efekty autor zauważył w dawniej prowadzonych przez siebie badaniach [2] .

4. Zmienny obraz defektów a strumień elektronów ϕ_{ed}

Przy naprężeniach z rys. 1a i b i im podobnych ilość defektów N z upływem czasu zmienia się.

Dynamiczna generacja gęstości defektów N następuje w przedziale czasu t_z /rys. 1a/, a z upływem czasu część z tych defektów ulega zabliznieniu, mimo że $\sigma_r = \text{const}$. W warunkach najgroźniejszego stanu naprężeń, jakim jest otoczenie czoła koncentratora naprężeń z rys. 3a, generowane są defekty stabilne, zabliznione i przebudowuje się lokalnie submikro i mikrostruktura.

Rys.3. Powstawanie i zanik defektów : a - przed czołem makrorysy, b - dylatonów, c - submikrodefektu, d - zabliznienie submikrodefektu

W warunkach stanu naprężeń z rys. 1a im krótszy jest czas t_z , tym więcej ogniw jest naprężanych, rośnie więc ilość dylatonów, można się spodziewać, że gęstość dylatonów krytycznych rodzących defekty dyskopodobne też wzrasta. Spodziewać się można, że po czasie t_z wskutek konfor-

macji rośnie ilość defektów "d", pozwoli jednak może przebywać "b" i "c", jeśli poziom σ_r jest bliski niszczącego. Defekty "d" jako zabliznione też mogą potęgować strumień ϕ_{ed} .

W przypadku naprężeń według rysunku 1b o ilości dyskopodobnych defektów N ognisk tych defektów i zabliznionych decydują procesy lokalne mikrotermiczne wokół dylatonów krytycznych i czół dysków.

O kumulacji ciepła także zadecydują: poziom σ_r oraz częstotści ω . Mają tu miejsce konformacje, które mogą zablizniać defekty. Krótkie okresy T konformacjom nie będą sprzyjać. Wzbogacanie strumienia ϕ_{ed} będzie zależeć tu od zjawisk termicznych.

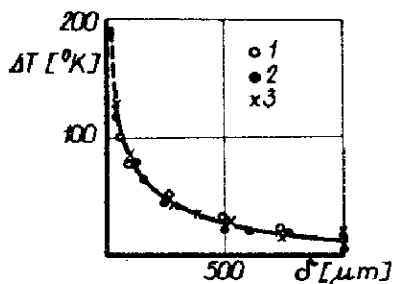
5. Procesy mikrotermiczne w otoczeniu defektów

W otoczeniu dylatomu krytycznego rodzącego defekt dyskopodobny i następnie przed czołem przesuwanego się dysku następuje mikrolokalny wzrost temperatury. Energią tą dysponują cząstki przy czole dysku. W warunkach zmiennych w czasie naprężeń σ_r /rys. 1a i b/ mają miejsce następujące zjawiska:

- mikrolokalny wzrost temperatury wokół dylatonów,
- dysypacja energii przez fazę amorficzną i krystaliczną,
- procesy mikrotermiczne przebudowują nadstrukturę łańcuchów,
- powstawanie i zabliznianie defektów,
- elektrony w otoczeniu dylatonów i w polu elektrycznym są przemieszczane w kierunku głównie osi dłuższej dysków,
- prawdopodobnie egzoemisja elektronów.

Niektóre z tych zjawisk aktywizują wyzwalańia elektronów w strumieniu ϕ_{ed} . Mogą też powstawać pułapki wychytujące wprowadzone do struktury elektrony. W otoczeniu przemieszczającego się np. czoła makrororys [4] przy użyciu czujników na podczerwień stwierdzono destrukcyjne przyrosty temperatur ΔT - rys. 4. Z tej krzywej wynika, że idąc w kierunku wymiarów atomowych na granicy submikrodefektów przyrosty ΔT będą coraz wyższe. Te przyrosty ΔT odpowiadają również za dysocjację cząstek, ale i ta przebudowę submikrostruktur. Powodują też relaksację naprężeń σ_r w rejonie "gorącej" strefy. Na granicy "gorącej" muszą tworzyć się dynamicznie nowe ogniska dylatonów lub otwartych defektów.

Należy się spodziewać, że im wyższa stromość $\frac{d\sigma_r}{dt}$ /rys. 1a/, tym na przykład w PE powstanie więcej ognisk dylatonów i dysków N.

Rys.4. Lokalny przyrost temperatury w funkcji szerokości "gorącej" strefy δ /4/.
Temp. próbki /°K/ : 1-233, 2-295, 3-356

To powinno obniżać czas życia $\tilde{t}_e$. Przy stromych przyrostach /udary mechaniczne/ czas życia w izolacji powinien być znacznie niższy niż w warunkach statycznych.

Przy naprężeniach zmiennych, np. gdy :

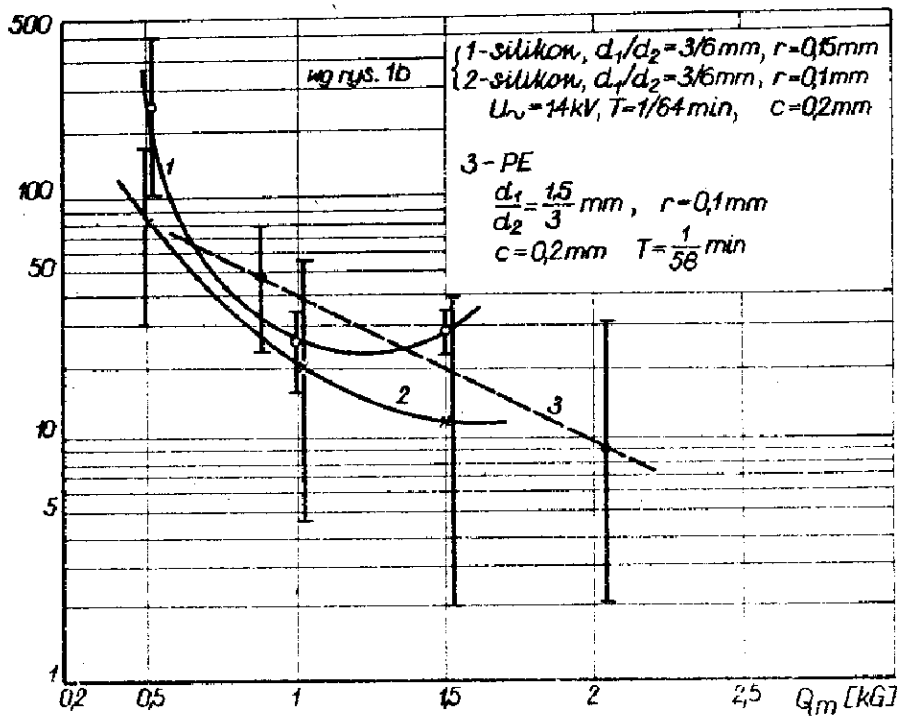
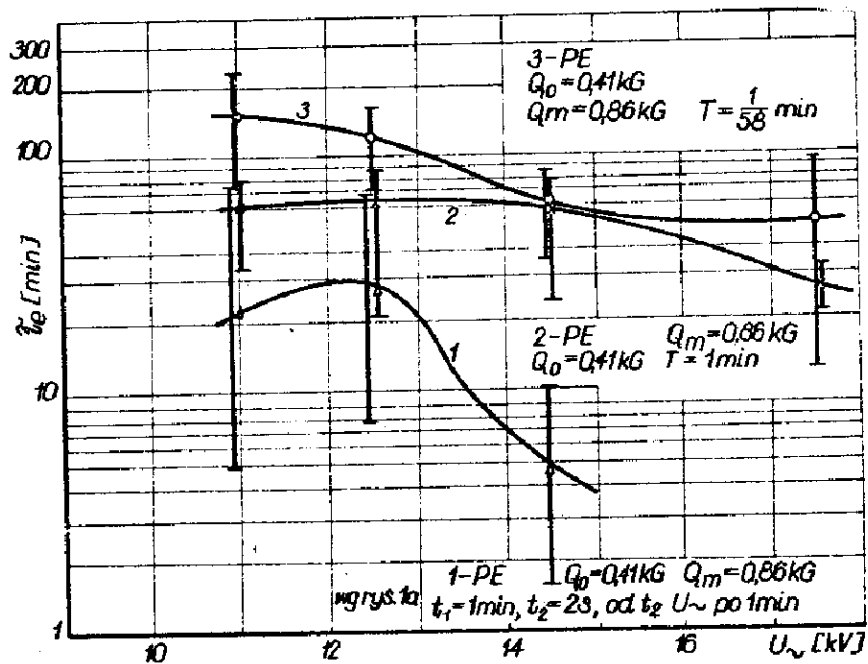
$$\sigma_r = \sigma_0 + \frac{\sigma_m - \sigma_0}{2} (1 + \sin \omega t) \quad /1/$$

procesy mikrotermiczne potęgują się szczególnie przy wysokich ω . Im wyższe ω , tym $\tilde{t}_e$ powinno być niższe. Jednak z drugiej strony może być odwrotnie, gdy ze wzrostem ω dominuje przebudowa struktury, a nie procesy termiczne. Naprężenia zmienne ze wzoru /1/ sprzyjają dyfuzji cząstek gazowych z fazy gazowej do mikrodysków /rys. 2a - 2/. Wydyfundowane atomy mogą ograniczyć strumień ϕ_{ed} /rys. 2a/.

6. Wyniki badań eksperymentalnych

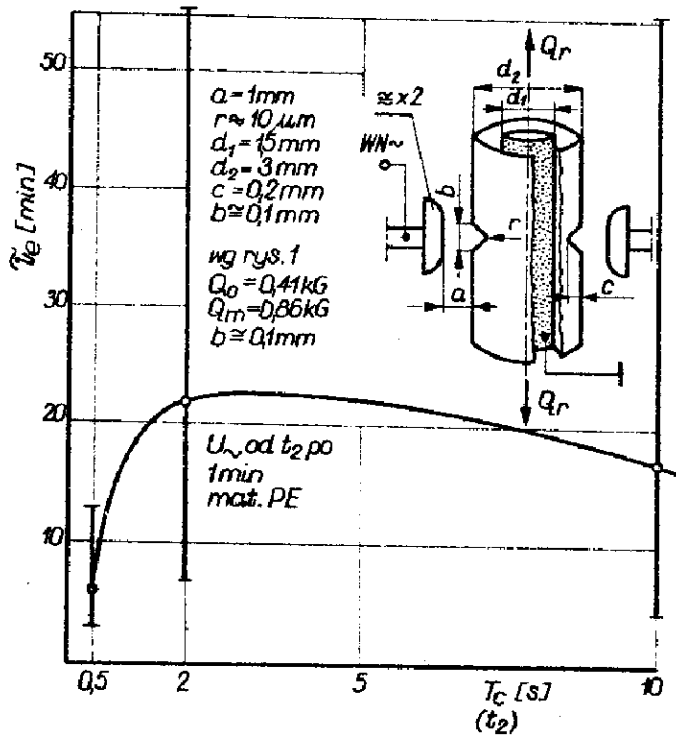
Korzystając z idei komórki probierczej z rys. 5c zdejmowano charakterystyki $\tilde{t}_e = f(\sigma_r)$, $\tilde{t}_e = f(t_z)$ - rys. 1a, $\tilde{t}_e = f(\omega)$ przy różnych poziomach $U_{\sim}$ i σ_r . Na makrorysę oddziaływały wyładowania niezupełne. Makrorysę nacinano i podgrzewano, by uzyskać odpowiedni promień czoła r . Zabieg ten doprowadzał do orientacji łańcuchów PE przy ostrzu /rys. 3a/. Warunki przykładania siły Q_r i naprężeń σ_r podają rys. 1 i szkice na rys. 5a, b i c.

Z charakterystyk 5a widać, że niezależnie od rodzaju naprężeń $\tilde{t}_e$ nie zależy regularnie od poziomu $U_{\sim}$. W pobliżu 12,5 kV czasy $\tilde{t}_e$ są najwyższe. Może to pochodzić od zróżnicowanego przenikania elektronów do ϕ_{ed} w zależności od energii E_e . Ważne tu są głównie kąty rozwarcia : makrorysy mikrorysy i submikrorysy.

Rys.5 Charakterystyki dynamiczne żywotności τ_e jako funkcje :
 a/ - $U_{\sim}$ przy różnych Q_m i T /rys. 1b/, b/ - przy $U_{\sim} = 14 \text{ kV}$
 dla rurek "silikon" i PE,

Rys.5 Charakterystyki dynamiczne żywotności $\tilde{\nu}_e$ jako funkcje :
 c/ - $T_c = t_2$ /rys. 1a/ przy $Q_m = \text{const.}$ dla PE

Przebiegi "b" to wzrost $\tilde{\nu}_e$ przy wyższych ω , przy różnych G_r . Chyba odpowiada za to silna konformacja łańcuchów, która umacnia strukturę PE i obniża gęstość dylatonów D i defektów N. Może też pochodzić to od rozbudowy objętości fazy krystalicznej, mniej wydajnej we wzbogacaniu ϕ_{ed} . Wydaje się, że dalszemu wzrostowi ω powinno towarzyszyć obniżenie $\tilde{\nu}_e$, temu poświęcone będą dalsze badania. Strony wzrost $\frac{dG_r}{dt}$ /rys. 5c/ powoduje obniżanie $\tilde{\nu}_e$.

Duża ilość defektów różnej natury aktywizuje emisję wtórną.

Wniosek dla praktyki jest jeden : w warunkach dynamiki napreżeń i oddziaływania wyładowań na izolację unikać należy uderów mechanicznych.

7. Wnioski

- Rozważania fizykalne na podstawie współczesnego stanu wiedzy o naturze defektów w polimerach wykazują, że o mechano-elektrycznym przebiegu decydują nie tylko dyskopodobne defekty, ale i dylatony oraz defekty zblizni one.

- Wyniki badań laboratoryjnych na modelu izolacyjnym z koncentratorem naprężeń ukazują wpływ powstawania i zanikania defektów na czas życia $\tilde{\nu}_e$ izolacji.

- Dynamika naprężeń harmonicznie zmiennych i impulsowych, a nie tylko poziom naprężeń σ_T decydują o czasach $\tilde{\nu}_e$.

Literatura

1. Park C.H. i inni : Effects of Mechanical Stresses on the Dielectric Breakdown Strength of PET and FRP. IEEE Trans. on El. Insulat. vol. E1-17 No 3 s. 234.
2. Cywiński K. : Trwałość i wytrzymałość elektryczna syntetycznej stałej izolacji naprężonej mechanicznie. Pr.dokt.Pol.Łódzka 1974 r.
3. Kusov A.A. i inni : Rasčet dolgovečnosti nagružennoj cepocki atomov v angarmoničeskom približenij. Fiz. tv. tela t.22 v. 11 1980
4. Egorov B.A. i inni : Ekzotiermičeski je effiekt y prie rozryvie polimierov. Fiz. tv. tiela t. 17 vyp.1 1975 c. 111 + 117.
5. Erškova T.P. i inni : Opriedielenije głubiny vychoda kogierentouprugotražennych elektronov o energijam 1 + 1000 eV. Fiz.tv tiela t.24 vyp. 4.04.1982 c.1258 + 1260.